

UOT 101.1

ELMİN İNKİŞAFINDA VARİSLİK PRİNSİPİ

V.S. SƏLİMOV

*Bakı Dövlət Universiteti**s.vuqar@yahoo.com*

Məqalədə elmin inkişafında varislik prinsipi, onun xüsusiyyətləri və təzahür etmə formaları araşdırılır. Ənənələrlə innovasiyalar arasındakı dialektik münasibətlərin elmi subyektlərin (alimlər, elmi məktəblər, elmi istiqamətlər və s.) fəaliyyətinə təsiri təhlil olunur. Elmin inkişafında varislik prinsipinin pozulmasının elmi ənənələr və təcrübələr arasında rabitənin qırılmasına gətirib çıxardığı göstərilir. Bu məsələ keçmiş sovetlər birliyi dövründə humanitar elmlərin təmsalında şərh olunur. Elmi inkişafın mühüm mərhələlərində fəlsəfənin xüsusi aktualıq kəsb etməsi səbəbləri göstərilir. Elmlərin diferensiasiyasında və inteqrasiyasında, elmi biliklərin empirik, nəzəri və metanəzəri səviyyələrində varislik prinsipinin yeri və rolu məsələsi analiz olunur.

Açar sözlər: varislik prinsipi, ənənələr, innovasiyalar, elmi biliklər, elmi idrak, elmi subyektlər

Elmdə varislik prinsipinin tədqiq edilməsi elm tarixinin, onun inkişaf qanunauyğunluqlarının sosial-fəlsəfi və metodoloji baxımdan dərinlən başa düşülməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu prinsip elmi biliklərin inkişafının fundamental qanunauyğunluğu olaraq özündə elmi ənənələrin və dəyərlərin nəsillərdən-nəsilərə ötürülməsi mexanizmini ifadə edir. Elmi varislikdə sabitliklə transformasiya, fasiləsizliklə fasiləlik dialektik şəkildə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir.

Elmin dialektik qanunauyğunluqlardan irəli gələrək irəliyə doğru inkişaf etməsi mexaniki, keçmiş ideyaların yeni mərhələdə sadəcə köçürülməsi, yaxud nəzəriyyə və tədqiqat metodlarının sərf-nəzər edilmədən qeyri-yaradıcı şəkildə əxz olunması demək deyildir. Elm həm xüsusi fəaliyyət forması, biliklər sistemi, həm də sosial institut olaraq (1, 83) ənənələrlə novasiyaların qarşılıqlı təsirini və mübarizəsini əks etdirən fasiləsiz yaradıcılıq sahəsidir. Ənənələr həm elmi fəaliyyət vasitəsilə elmi təcrübələrin ötürülməsini təmin edir, həm də elmdə yeninin formalaşması bazası olaraq onun məzmununun müəyyənlişməsinə mühüm təsir göstərir. Ənənələrin elmi biliklərin əsaslandırılması və sübut olunması zamanı mühüm meyar kimi çıxış etməsinin ciddi əsasları vardır. Çünki ənənələr vasitəsilə “cəmiyyətin sistemində elmin statusunu təmin edən elmi meyarlar, normalar və dəyərlərin qorunmasına çalışılır” (2, 5). Buna görə

də elmi biliklərin həqiqiliyinin müxtəlif vasitələrlə yoxlanılmasında keçmişdə qazanılmış təcrübələr və ənənələr böyük əhəmiyyət daşıyır.

Elmi subyektlərin (alimlər, elmi məktəblər, istiqamətlər və s.) ənənələrdən və elmi əxzetmədən kənar fəaliyyət göstərməsi mümkün deyildir. Elmi ideyalar keçmişə məxsus olan ənənələrin, nəzəriyyələrin və s. sərf-nəzər edilməsi, onlardan mütərəqqi olanların əxz edilməsi yolu ilə formalaşır. Elmi ənənələrin zənginliyi yeni nəsil tədqiqatçılara səmərəli elmi araşdırmalar aparmaları üçün geniş imkanlar yaradır.

Cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin xarakterinin və elmi təfəkkür paradigmalığının dəyişməsi elmi fəaliyyət ənənələrində də yeniləşmələrə səbəb olur. Ənənələrin özündə zəngin informasiya və elmi problemlərin həlli təcrübəsini daşması alimlərin yeni elmi tədqiqat istiqamətləri seçməsində mühüm rol oynayır.

Elmi ənənələrlə novasiyaların qarşılıqlı mübarizəsi və vəhdəti elmin inkişafının mühüm tərəflərindən birini təşkil edir. Elmi biliklərin dialektik inkişafı zamanı keçmiş ənənələrə məxsus olan müsbət dəyərlər novasiyaların tərkib hissələrindən birinə çevrilir. Daha doğrusu, elmi novasiyalar yeniliyi ifadə etsə də, özünün ilkin mənbəyini elmi ənənələrdə tapır.

Elmin inkişafında varisliyin pozulması uzun illər ərzində toplanılmış elmi ənənələr və təcrübələr arasında qarşılıqlı əlaqələrin qırılmasına gətirib çıxarır. Fikrimizcə, bunu keçmiş Sovetlər birliyi dövründə humanitar elmlərin timsalında bir qədər ətraflı izah etmək yerinə düşərdi. 1917-ci ilin oktyabr inqilabından sonra siyasi-ideoloji səbəblərdən irəli gələrək sovet məkanında əsasən humanitar elmlər sahəsində varislik prinsipi pozuldu. Həmin dövrdən başlayaraq 70 il ərzində bu elmlər qarşısında belə bir vəzifə qoyuldu ki, onlar marksizm-leninizm ideologiyasının müəyyənləşdirdiyi çərçivələr daxilində formalaşmalıdır. Bundan kənara çıxmaq isə həmin ideologiyanın əleyhinə getmək demək idi. Həmin dövrdə ABŞ və Qərbi ölkələrində yaranan fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya və digər humanitar elmlər burjuva ideoloqlarının kapitalizmə xidmət edən uydurmaları hesab olunurdu.

Buna görə də, keçmiş sovet məkanında ABŞ və Qərbi ölkələrinə məxsus filosof, sosioloq və psixoloqların marksizm-leninizm ideologiyasına zidd olan əsərlərinin tərcümə olunması, hətta müsbət mənada onlara istinad belə qadağan edilmişdi. Sovet tədqiqatçısının həmin əsərlərlə tanış olmasına nəyin bahasına olursa-olsun maneçilik yaradılır və bu niyyətə düşənlərə “burjuaziyanın nöqərləri”, “sovet xalqının düşmənləri” epitetləri yapışdırıldı. Ümumiyyətlə bu məsələləri təhlil edərkən təbii olaraq belə bir sual ortaya çıxır: Əgər marksizm-leninizm ideologiyasının termini ilə desək, “burjuva filosofları, sosioloqları, tarixşünasları” mənasız və yaxud reallıqdan uzaq araşdırmalarla məşğul olurdusa, onda nə üçün onların əsərlərinin tərcüməsi və yayılması qadağan edilmişdi, sovet tədqiqatçılarının onlarla bilavasitə yaxından tanış olması yolverilməz idi? Yaxşı olmazdı ki, sovet alimlərinin “burjuva” humanitar elmlərindəki “mənasız və uydurma” fikirlərlə tanış olmasına imkan

yaradılaydı? Axı, əslində bu yol marksizm-leninizm ideologiyasının iddia etdiyi kimi sovet humanitar elmlərinin üstünlüyünü aşkara çıxara bilərdi və belə olan halda bu vasitədən nə üçün istifadə olunmurdu? Cavab birmənalı şəkildə aydındır. Çünki Qərb ölkələrində humanitar elmlərin inkişafı, bu sahədə aparılan tədqiqatların zənginliyi, onların istiqamətləri və məzmunu sovet siyasi sisteminin rəhbərliyinə məlum idi. Ona görə də belə hesab edilirdi ki, məsələn, sovet alimi Qərb fəlsəfəsi ilə marksizm-leninizm fəlsəfəsi arasında müqayisələr aparıb ikincinin zəif cəhətlərini aşkara çıxara bilər (lakin nəzərə almalıyıq ki, marksizm-leninizm fəlsəfəsini bütövlükdə inkar etmək də düzgün olmazdı, çünki onun elmi-metodoloji baxımdan əhəmiyyətli xüsusiyyətləri də vardır).

Göründüyü kimi bu qadağalarla keçmiş SSRİ məkanında humanitar elmlərin inkişafı dar bir çərçivəyə salınır, onlar müasir dünya fəlsəfi və sosioloji fikrindən məhrum edilirdi. Bu baxımdan keçmiş sovetlər birliyində humanitar elmlər Qərb fəlsəfəsi, sosiologiyası, elmşünaslığı və digər sahələrdəki araşdırmaların və nəzəriyyələrin mahiyyətindən bir növ bixəbər şəkildə inkişaf etməyə məcbur idi. Həmin dövrdə sovet alimlərinin apardığı tədqiqatlar marksizm-leninizm ideologiyasının müəyyənləşdirdiyi hüdudlardan kənara çıxa bilmədi, bu səddi keçmək istəyənlər isə repressiyalara məruz qalaraq cəzalandırıldı. Buna görə də keçmiş sovetlər birliyi dövründə humanitar elmlərə, o cümlədən marksizm-leninizm fəlsəfəsinə alternativ olan fəlsəfi sistemlər, nəzəriyyələr və istiqamətlər yarana bilmədi. Həmin dövrdə iş hətta o yerə çatmışdı ki, əsərlərində marksizm-leninizm nəzəriyyəsi nümayəndələrinin fikirlərinə geniş yer verən humanitar elm sahələrinin alimləri mövcud ideoloji çərçivələrdən kənar, ötəri mülahizələr işlətdikdə belə repressiyalara məruz qalırdılar. Yalnız keçmiş sovetlər birliyi dağıldıqdan sonra postsovet məkanında humanitar elmlərin, xüsusilə fəlsəfənin ideoloji qadağalardan azad inkişafı üçün geniş imkanlar yarandı.

Tarixi təcrübələr göstərir ki, tranzitar cəmiyyətlərdə sosial və humanitar elmlər sahəsində baş verən dəyişiklərin, yeni metodoloji yanaşmaların yaranmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu isə, hər şeydən əvvəl, onunla bağlıdır ki, “sosial və humanitar elmlərin obyektləri təbiət elmlərinin obyektləri ilə müqayisədə xüsusi ontologiyaya malikdir. Bu da öz növbəsində, elmlər üçün ənənəvi olan koqnitiv formaların yenidən mənalandırılmasını tələb edir” (3, 44). Buna görə də, keçmiş SSRİ süquta uğradıqdan sonra ictimai elmlərin cəmiyyətdə gedən proseslərə yeni nəzəriyyələr prizmasından yanaşaraq təhlil etməsi xüsusi aktualıq kəsb etdi.

1990-cı ilin əvvəllərindən etibarən postsovet məkanında gedən ictimai-siyasi, mənəvi-əxlaqi və sosial-iqtisadi proseslərin mahiyyətinin Qərb humanitar elmlərinə məxsus hansı nəzəriyyələr və konsepsiyalar vasitəsilə tədqiq edilməsi məsələsi ətrafında müxtəlif müzakirələr başladı. Aydın oldu ki, “sosial-humanitar biliklər sahəsində mövcud nəzəri-dərketmə situasiyası ictimai şüurda və elmdə özünü qabarıq şəkildə göstərən ziddiyyətlərlə xarakterizə

olunur” (4, 92). Buna görə də “Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra bütün post-sovet ölkələrində olduğu kimi, bizdə də ideologiyasızlaşdırma deyilən prinsip bəyan edildi. Bu prinsip marksizm-leninizm ideologiyası ilə bağlı nə varsa, hamısından tamamilə imtina olunmasını nəzərdə tuturdu və totalitarizmin, kommunist ideologiyasının təzədən baş qaldırmasına imkan verməməli idi. Lakin həmin dövrdə baş verən mürəkkəb proseslər nəticəsində yaranmış boşluğu qısa müddətdə müxtəlif növ surroqat ideya və yanlış ideologiyalar doldurdu” (5, 2).

İctimai elmlər sahəsində zamanın tələblərinə uyğun olan yeni metodoloji yanaşma və prinsiplər formalaşdırılarkən elmi ənənələrin və təcrübələrin nəzərə alınması məqsədəuyğun məsələlərdən biridir. Elmi-fəlsəfi nəzəriyyələr real gerçəkliyi o halda adekvat izah edir ki, onlar keçmiş elmi ənənələri və təcrübələri diqqət mərkəzində saxlayır. Buna görə də müasir dövrdə Azərbaycanca ictimai elmlərin, xüsusilə fəlsəfənin inkişafı mütərəqqi elmi-fəlsəfi ənənələr və təcrübələrlə dünya fəlsəfi fikrinin sintezini, onlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin mövcud olmasını tələb edir. Azərbaycanda fəlsəfə elminin bu müstəvidə inkişafının məqsədəuyğun olmasının ciddi əsasları vardır. Çünki elmlərin inkişaf dialektikasının başa düşülməsində və öyrənilməsində fəlsəfə xüsusi yer tutur. Məhz fəlsəfə vasitəsilə elmin inkişafını ləngidən “standartların və mühakimələrin qəbul olunmazlığı aşkara çıxarılır” (6).

Tarixi təcrübələr göstərir ki, fəlsəfənin elmi inkişafın böyük dəyişikliklərə səbəb olan mərhələlərində xüsusi aktualıq kəsb etməsi hər şeydən əvvəl onun özündə daşdığı genetik keyfiyyətlərdən irəli gəlir. Çünki “fəlsəfə özünün meydana gəlməsinin ilkin momentlərindən başlayaraq ciddi elm olmaq iddiası ilə çıxış etdi. Bu iddia istər böyük, istərsə də kiçik enerji ilə çıxış etsə də heç vaxt yox olmadı. O, hətta xalis nəzəriyyəyə maraqların itməsi təhlükəsi yarandıqda və yaxud dini qüvvələrin elmi tədqiqat azadlıqlarını sıxışdırdığı vaxtda belə yox olmadı” (7, 669). Fəlsəfə yaranmış elmi situasiyanın izah olunmasında və başa düşülməsində əhəmiyyətli rol oynayır. O, elmlə yanaşı, həm də daha geniş miqyasda, “mədəniyyətin universaliləri üzərində refleksiyanı həyata keçirir” (8). Ən böyük elmi nailiyyətlər fəlsəfi ümumiləşdirmələrin aparılmasını tələb edir.

Elmi idrakın inkişaf dialektikasına uyğun olaraq müxtəlif elmlər və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsir şəraitində inkişaf edir. Elmi biliklərin intensiv inkişafı və zənginləşməsi elmlərin diferensiasiyasına və inteqrasiyasına gətirib çıxarır. Ənənələrlə novasiyalar arasındakı qarşılıqlı təsir elmlərin diferensiasiyası və inteqrasiyası prosesində özünü göstərən mühüm faktora çevrilir. Elmlərin diferensiasiyası təbiətdə, cəmiyyətdə və təfəkkürdə gedən proseslərin ətraflı şəkildə öyrənilməsində və elmi tədqiqatçıların fəaliyyət sahələrinin konkretləşməsində mühüm rol oynayır. Diferensial varislilik elmlərin diferensiasiyası prosesində elmi biliklər arasındakı əlaqələri qoruyub saxlayır.

Mürəkkəb və qlobal problemlərin həlli isə elmlərin inteqrasiyasını şərtləndirən mühüm amil kimi çıxış edir. Elmlərin inteqrasiyasında varislilik

elmi faktların və hadisələrin izah olunması prosesində informasiyaların qarşılıqlı mübadiləsini, vahid effektiv tədqiqat metodlarının və yeni elm sahələrinin yaranmasını təmin edir. Məsələn, cəmiyyətdə gedən sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi proseslərin dərinlən və ətraflı şəkildə öyrənilməsi zərurətindən irəli gələrək fəlsəfə, sosiologiya, politologiya və psixologiya elmlərinin inteqrasiyası nəticəsində sosial fəlsəfə, sosial psixologiya, siyasi sosiologiya və s. elm sahələrinin yaranmasında inteqral varislik özünəməxsus yer tutur.

Elmi biliklər sistemli xarakter daşıdığından onlar elmi nəzəriyyələrin mühüm əsaslarından birini təşkil edir. Elmi nəzəriyyələr “elmi təsəvvürlərin əsaslandırılmış və konseptual təşkil olunmuş sistemi” (9, 225) və nəzəri təfəkkürlə empirik müşahidələrin birgə məhsulu kimi əsasən nəzəri problemlərin həlli dövründə yaranır. Bu zaman keçmişə məxsus elmi meyarların hamısı rədd edilmir və onların səmərəli olanlarından elmin yeni inkişaf mərhələsində istifadə olunur. Varislik prinsipi nəzəriyyənin əsasında dayanan empirik faktların toplanılması və yoxlanılmasında, onun komponentləri arasındakı qarşılıqlı əlaqənin təmin olunmasında xüsusi yer tutur. Bu prinsip nəzəriyyənin əsas müddələrinin dərinlən əsaslandırılmasına kömək etməklə onun praktiki tətbiq olunması səmərəliliyini artırır.

Elmi varislik elmi inkişafın hər bir keçid mərhələsində elmi anlayışlar, tədqiqat metodları və prinsiplər arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır. Elmin inkişafının mühüm tərəflərindən birini mütləq və nisbi həqiqətlərin qarşılıqlı dialektikası təşkil edir. Hər bir nisbi həqiqət və elmi nəzəriyyə öz başlanğıcını mütləq həqiqətdə tapır. Elmin inkişafında nisbi həqiqətlərdən mütləq həqiqətlərə keçid, o cümlədən keçmiş həqiqətlərin və nəzəriyyələrin yeni metodlarla dialektik inkarı varislik prinsipi vasitəsilə təzahür edir.

Hər bir elmin sistem kimi dayanıqlığında onun tərkib hissələri arasındakı qarşılıqlı əlaqələri və asılılığı təmin edən varislik əlaqəsi əhəmiyyətli rol oynayır. Bu əlaqə elmin sosiomədəni fenomen kimi inkişafı üçün elmi nəzəriyyə və konsepsiyalardan aktual və mühüm olanların seçilməsinə imkan yaradır. Eyni zamanda o, yeni elmi istiqamət və elmi metodların yaranması prosesində fundamental qanunauyğunluq kimi özünü göstərir.

Elmi biliklər mütəmadi şəkildə yeniləşir və varislik burada müxtəlif formalarda (universal-anlayış, ənənəvi, normativ, elmi-idarə olunan və s.) təzahür edərək elmi idrakın inkişaf mərhələləri arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Qeyd edək ki, varisliyin müxtəlif formalarda təzahür etməsi ictimai münasibətlərin xarakteri, obyektiv və subyektiv amillərin təsiri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Elmi irsin sistemləşdirilməsi və qorunması prosesi varisliyin universal-anlayış forması sayəsində reallaşır. Elmi nailiyyətlərin mənimsənilməsi və əxz olunmasının tənzimlənməsi mexanizminin əsasında varisliyin ənənəvi forması dayanır. Burada aparıcı rol ənənələrə məxsus olduğundan istənilən yenilik mövcud normalardan kənara çıxmaq kimi mənalandırılır. Elmdə indi ilə keçmiş arasındakı münasibətlərin bu cür formada tənzimlənməsi öz əksini elmi fəaliyyətdə də tapır.

Elmi məsələlərin kortəbii və təsadüfə həlli metodları müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında elmi metodlarla əvəzlənir ki, bu prosesdə varislik kortəbii və dərkedici formalarda təzahür edir. Elmdə varisliyin kortəbii forması əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan elmi biliklərin mənimsənilməsinə və yenidən işlənməsinə ifadə edir. Əvvəlcədən qarşıya qoyulmuş məqsədlərə uyğun olaraq elmi biliklərin dərk edilməsi isə “dərkedici varislik” anlayışı ilə ifadə olunur.

Əxz olunan elmi biliklərin dəyər-informasiya əhəmiyyəti elmdə varisliyin müsbət və mənfi momentləri ilə müəyyənləşir. Bu əsasda isə varisliyin iki növü (perspektiv və loyal) bir-birindən fərqlənir. Varisliyin perspektiv növü cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə cavab verən elmi biliklərin yaranmasında və zənginləşməsində təzahür edir. Elmi biliklərin qarşısında dayanan perspektiv vəzifələrin həllində isə loyal varislik özünü göstərir. Varisliyin bu növündən irəli gələrək elmi biliklər konkret zaman çərçivəsində əxz olunur.

Hər bir elm özünün tədqiqat obyektindən asılı olaraq real gerçəkliyin müxtəlif sahələrini adekvat əks etdirməyə çalışır. Tədqiqat obyektinin xüsusiyyətləri də öz növbəsində onu öyrənən elmin məzmununa təsir göstərir. Məsələn, iqtisadiyyat elmi tədqiqat obyektini kimi iqtisadi sistemi, onun mahiyyətini və xüsusiyyətlərini araşdırır. Əgər iqtisadi inkişafda innovativ meyillər artırsa, bu halda tədqiqat obyektinin əks olunmasının adekvatlığından irəli gələrək iqtisadiyyat elminin özündə innovativ yanaşmaların mövcud olması zərurətə çevrilir (10, 29).

Ümumiyyətlə hər bir elmin irəli sürdüyü anlayışlar, kateqoriyalar, konsepsiyalar və s. əvvəlcə innovasiyalar kimi çıxış edirlər. Onlar elmi birlik tərəfindən qəbul olunduqdan və verifikasiya prosesində həqiqət kimi təsdiq edildikdən sonra elmin anlayışlar və kateqoriyalar aparatına daxil olur.

Elmi biliklərin inkişafının inqilabi və qeyri-inqilabi situasiyalarında statik (kəmiyyəti) və dinamik (keyfiyyəti) varislik bir-birindən fərqlənir. Buna görə də elmi biliklərin inkişafına müəyyən sistem çərçivəsindən və eyni zamanda yeni sistemə keçid aspektindən yanaşmaq olar. Birinci halda kəmiyyət dəyişmələri baş verir ki, burada sistemin informasiya həcmi artsa da onun strukturu köklü dəyişikliklərə məruz qalmır. İkinci halda isə keyfiyyət dəyişmələri özünü göstərir ki, burada bir sistemdən digərinə keçid baş verir. Qeyd edək ki, varisliyin elmi biliklər arasındakı əlaqələri əks etdirməsi elmi fəaliyyətin sistemli xarakter daşmasına təsir göstərən mühüm faktordur.

Elmi biliklərin inkişafı bir-biri ilə dialektik şəkildə bağlı olan mütərəqqi və repressiv varislik formalarında da təzahür edir. Mütərəqqi varislik sistem kimi götürülmüş elmin inkişafını müəyyənləşir ki, onun əsas xüsusiyyəti elmi biliklərin aşağı formalardan daha yüksək və təkmil formalara keçidlə bağlıdır. Əgər elmin inkişafında faydalı olan biliklərin zənginləşməsi dinamik xarakter daşmırsa, bu halda elmi biliklərin strukturunun dayanıqlığını, bütövlükdə elmin sistem kimi mövcudluğunu və sabitliyini təmin edən əlaqələr zəifləyir ki, bu prosesdə varislik repressiv formada təzahür edir.

Elmi biliklərin strukturunda empirik və nəzəri biliklər varislik prin-

sipinin empirik və nəzəri formalarda təzahürünü şərtləndirir. Bu prinsip elmi biliklərin göstərilən səviyyələri ilə yanaşı, onlarla müqayisədə daha ümumi və “iki alt səviyyədə: 1) ümumi elmi biliklər və 2) elmlərin fəlsəfi əsaslarından” (11) ibarət olan metanəzəri səviyyədə də təzahür edir. Elmi fəaliyyət nəticəsində qazanılmış təcrübələr, əldə olunan nailiyyətlər biliklərin empirik, nəzəri və metanəzəri səviyyələri arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır. Buna görə də elmi biliklərin bütün səviyyələri üzrə tədqiqatlar aparılarkən elmi təcrübələrin və metodoloji yanaşmaların məqsədəuyğun olanlarından istifadə edilir.

Elmdə pozitiv varislik elmin inkişafının müxtəlif mərhələlərində onun struktur elementləri, forma və metodlarını qoruyub saxlayan qanunauyğun əlaqəni göstərir. Pozitiv varisliyin neqativ varisliklə mübarizə şəraitində olmasını nəzərə alması elmi tədqiqatçının öz axtarışlarında düzgün mövqe tutmasına kömək edir. Bunun nəticəsində dövrün tələblərinə cavab verən elmi irs qorunub saxlanılaraq zənginləşir.

Elmi dəyərlərin yaradıcı və pozitiv şəkildə tədqiq olunmasında varisliyin elmi-idarəolunan növü xüsusi yer tutur. Nəzərə alınmalıdır ki, “əgər dəyərlər istənilən fəaliyyətin ayrılmaz elementdirsə, elmi idrak xüsusi fəaliyyət forması kimi onlardan ayrı ola bilməz” (12). Mütərəqqi elmi dəyərlərin hər şeydən əvvəl “klassik aksiologiyanın prezumpsiyası kimi çıxış etməsi” (13, 399) onların qorunub saxlanılmasının əhəmiyyətini artırır. Varisliyin elmi-idarəolunan formasının əsas xüsusiyyəti elmi biliklərin nizamsız şəkildə deyil, dəqiq hesablamalar əsasında elmi dövrüyyəyə daxil olmasını təmin etməsidir. Bu baxımdan daha geniş mənada götürsək, bəşəriyyəti narahat edən global problemlərin həllində elmi-idarəolunan varislik mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Elmi tədqiqatçıların əxz olunan obyektin mahiyyətinə dərinlən və fəal şəkildə nüfuz etməsi varisliyin intensiv növü ilə bağlıdır. Elmi professionalılıqla sıx şəkildə əlaqəli olan varisliyin bu növünün reallaşmasında elmi subyektlərin qarşısında dayanan məqsəd və vəzifələr mühüm rol oynayır. Varisliyin ekstensiv növü isə əsasən seyrci müşahidələr zamanı özünü göstərir ki, bu halda elmi mülahizələrdə qeyri-dəqiqliyə, bəzən də yanlışlığa yol verilir.

Varislik prinsipi elmi tədqiqatçıların dünyagörüşünə, onların professional fəaliyyətinin formalaşmasına və inkişafına ciddi təsir göstərir. Elmi tədqiqatçı yaşadığı dövrün çərçivələri və imkanları ilə məhdudlaşmamalı zamanın fəvqündə dayanaraq elmi uzaqgörənliklə gələcəyə baxmalıdır. Qeyd edək ki, elmi biliklərin inkişaf meyarları onların “mütərəqqi toplanmasının və yaxud ekstensiv artmasının sadə sxemləri” (14, 152) ilə məhdudlaşmır. Buna görə də elmi tədqiqat zamanı keçmişdə qazanılan empirik təcrübələrə və nəzəri yanaşmalara əsaslanmaq elmi idrakın inkişaf qanunauyğunluqlarının, onun bütün tərəflərinin nəzərə alınması deməkdir.

Elmi fəaliyyət nəticəsində formalaşmış paradigmalardan və sosiomədəni modellərin gələcək nəsillərə ötürülməsi normativ varislik sayəsində mümkün olur. Bu halda varislik mövcud elmi normaların və dəyərlərin rəşional dərk edilməsini tələb edir. Varisliyin bu formasının elmi fəaliyyət subyektinə elmi

dəyərləri mənimsəmək üçün seçim imkanı verməsi onun fəallığını və təşəbbüskarlığını stimullaşdırır.

Elmi biliklərin nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsi elmi subyektlər tərəfindən həyata keçirilir ki, burada elmi irsin qavranılması və zənginləşməsi onların professionallığı, sosial statusu ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu zaman “alimin və elmi birliyin dəyər yönümü idrak prosesində, elmi tədqiqatların istiqamətlərində və xarakterində əhəmiyyətli rol oynayır. ... Bu eyni dərəcədə həm humanitar, həm də təbiət elmlərinə aiddir” (15, 493). Elmi biliklər, istiqamətlər və məktəblərin yaranması elmi fəaliyyət praktikasının təkmilləşməsində xüsusi yer tutur. Elmi məktəblərdə elmi ənənələr və dəyərlər qorunmaqla yanaşı, alimlərin yaradıcılıq enerjisi konsentrasiya olunur.

Elmi məktəblər yaranarkən onun əsasını qoyan alimin fərdi elmi konsepsiyası kollektiv fəaliyyətin əsasını təşkil edir. Məsələn, buna misal kimi Azərbaycanda dilçilik elmi sahəsində M.Şirəliyevin dialektoloji məktəbini, M.Hüseynzadənin müasir dil məktəbini, Ə.Dəmirçizadənin dil tarixi və üslubiyyat məktəbini və s. göstərmək olar. Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan bu alimlər dilçiliyin müxtəlif tərəfləri ilə bağlı müxtəlif konsepsiyalar irəli sürdülər. Bu məktəblərin davamçıları isə onların əsasında gələcək tədqiqatların aparılması istiqamətlərini müəyyənləşdirdilər.

Elmi məktəblərdə ideyaların və fəaliyyətin ənənələrin hesabına təmin olunması heç də təsadüfi deyil. Çünki “ənənələr elmin bütün sahələrini əhatə etdiyindən, onlardan kənar hər hansı novatorluq və yaradıcılıq ola bilməz” (16, 37). Daha geniş mənada götürsək, elmi ənənələr əsasında formalaşan sosiomədəni münasibətlər elmi fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Лешкевич Т.Г. Философия науки: традиции и новации. М.: ПРИОР, 2001, 428 с.
2. Наука в эпоху перемен (тема этоса) // Философия науки. М., 2005, вып. 11, с. 5-10.
3. Микешина Л.А. Эпистемологическое оправдание гипотезирования и реификации // Вопросы философии, М., 2010, №12, с. 44 -54.
4. Чешков М.Л. Дореволюционная Россия и Советский Союз: анализ преемственности и разрыва // Общественные науки и современность. М., 1997, №1, с. 92 – 104
5. Mehdiyev R.Ə. İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış. Bakı: Xalq qəzeti, 2009, 9 dekabr,
6. Павлов К.А. Каким может быть понимание философии сегодня // VOX Философский журнал. М., 2010, №8.
<http://vox-journal.org/html/issues/vox8/112>
7. Гуссерль Э. Логические исследования. Философия как строгая наука. М.: АСТ, 2000, 752 с.
8. Стёпин В.С. Философия, культура, личность философа // Драма советской философии (Книга – диалог). М., 1997, 239 с.
<http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/1997/Drama.pdf>
9. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки. М.: Экзамен, 2005, 528 с.
10. Землянухина С.Г. Инновационность и преемственность в развитии экономической науки // Журн. Инновационная деятельность. 2007, №1, с. 19-35.
11. Лебедев С.А. Уровни научного знания // Журн. Вопросы философии, 2010, №1, с. 62 -75.

12. Ивин А.А. Современная аксиология: некоторые актуальные проблемы // Философский журнал. М., 2010, №1. iph.ras.ru/page27846343.htm
13. Шохин В.К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль. М.: РУДН, 2006, 457 с.
14. Шульга Е.Н. Природа научного познания и критерии рациональности // Философия науки. М., 2004, в. 10, с. 151 – 170
15. Гайденок П.П. Научная рациональность и философский разум. М.: Прогресс-Традиция, 2003, 528 с.
16. Грезнева О.Ю. Научные школы. М.: РАО, 2003, 69 с.

ПРИНЦИП ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В РАЗВИТИИ НАУКИ

В.С.САЛИМОВ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется принцип преемственности в развитии науки, его особенности и формы проявления. Анализируется влияние связи традиционных и инновационных диалектических отношений на деятельность научных субъектов (ученые, научные школы, научные направления и т.д.). Указывается, что нарушение принципа преемственности в развитии науки приводит к срыву связи между научными традициями и опытом. Этот вопрос рассматривается на примере гуманитарных наук во время бывшего Советского союза. Указываются причины, способствующие влиянию философии на научное развитие, которые приводят к большим изменениям. В процессе дифференциации и интеграции наук, на эмпирическом, теоретическом и метатеоретическом уровнях научных знаний анализируется место и роль принципа преемственности.

Ключевые слова: принцип преемственности, традиции, инновации, научные знания, научное познание, научные субъекты

INHERITANCE PRINCIPLE IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE

V.S. SALIMOV

SUMMARY

The article investigates the inheritance principle in the development of science, its features and manifestation forms. The author analyzes the influence of dialectic relations of customs and innovations on scientific subjects (scientists, scientific schools, scientific directions etc.) and notes that disorder of the inheritance principle in development of science causes disintegration of the communication between scientific traditions and experiences. This problem is explained on the samples of humanitarian sciences during the post-Soviet period. The causes conditioning the influence of Philosophy on scientific development, which lead to great changes are analyzed.

In the process of differentiation and integration of sciences, the position and the role of inheritance are investigated from empiric, theoretical and metatheoretical aspects of scientific knowledge.

Key words: inheritance principle, traditions, innovations, scientific knowledge, scientific subjects.